

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

CELİS ED-DÎNEVERÎ VE “SİMÂRU’S-SİNÂ’A FÎ İLMİ’L-ARABİYYE” İSİMLİ ESERİNDE NAHİV İLLETLERİNE YAKLAŞIMI

CELİS AL-DINAWARI AND HIS APPROACH TO ILAL AL-NAHW IN HIS WORK
NAMED “SIMARU’S-SINAA FI ILMI’L-ARABIYYE”

CUMALİ BAYLU

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

cumalibaylu@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6454-2173

05367024648

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Ekim 2020/ 9 October 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Ekim 2020 / 28 October 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2021 / 15 January 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar/ January – Spring 2021

Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 439-459.

Cite as / Atıf: Baylu, Cumali. “Celîs ed-Dîneverî ve “Simâru’s-Sinâ’a fî İlmî’l-Arabiyye” İsimli Eserinde Nahiv İlletlerine Yaklaşımı [Celis Al-Dinawari And His Approach to Ilal Al-Nahw in His Work Named “Simaru’s-Sinaa fi Ilmi’l-Arabiyye”]. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/1 (Ocak/January 2021), 439-459.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz

Bu makalede hicri beşinci asırda Abbasiler döneminde, İran bölgesindeki Dinever şehrinde yaşayan, nahiv, kıraat ve lügat ilmi alanlarında önemli bir isim olan Hüseyin b. Musa b. Hibetillah Celîs ed-Dîneverî'nin hayatına, ilmî kişiliğine, eserlerine ve özellikle de günümüze kadar ulaşmış tek eseri olan *Simâru's-Sînâ'a fî İlmî'l-Arabîyye* isimli eserine ışık tutmaya çalışıldı. Bu amaçla Celîs ed-Dîneverî'nin ilgilendiği ilim dallarına ait biyografi ve bibliyografya eserleri taranarak, bu eserlerde Celîs ed-Dîneverî hakkında dağıntık vaziyette bulunan bilgiler derlendi; onun yaşamına, hocalarına, öğrencilerine ve eserlerine dair bilgilere ulaşmaya çalışıldı. Ayrıca onun nahiv ve sarf ilmine dair *Simâru's-Sînâ'a fî İlmî'l-Arabîyye* isimli eseri incelenerek ilmî kişiliği, eserindeki metodu, nahiv ekollerine ve illetlerine yaklaşımı tespit edilmeye çalışıldı. Bu eserin, nahiv ilmi ve özellikle de nahiv illetleri konusunda önemli bir yeri vardır. Çünkü hicri beşinci asırda yazılmış bir eser olmasına rağmen nahiv ve sarf ilmine dair pek çok konuyu sistemli bir şekilde ele almış ve özellikle de nahiv illetlerine yönelik içerdiği bilgiler sebebiyle Süyûtî, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve İbn Mektûm gibi nahiv âlimleri eserlerinde bu kitaptan yararlanmış ve özellikle nahiv illetleri konusunda bu esere atıflarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Celîs ed-Dîneverî, Nahiv, Sarf, Nahiv İletleri, Kıraat.

Abstract

We have researched in this article Husein b. Musa b. Hibetillah Celis al-Dinawari's life and his scientific personality and works, especially his work named Simaru's-Sina'a fi Ilmi'l-Arabiyye which is his only work that has survived to the present day. Because Celis al-Dinawari is an important name in the fields of sarf, nahiv and qiraat. To achieve this goal, we have researched the biography and bibliography books of science fields that Celis al-Dinawari was interested in. We have compiled scattered information about Celis al-Dinawari in these works and tried to reach information about his life, teachers, students and works. In addition to this, we tried to determine his scientific personality, his method in his works and his attitude to the nahiv schools and ilal an-nahiv by studying his work named Simaru's-Sina'a fi Ilmi'l-Arabiyye which is related to sarf and nahiv. We think that this work has an important place in the nahiv and especially in the ilal an-nahw. Because, although it was written in the early period, he has systematically studied the subjects of the science of nahiv and has given important information about ilal an-nahw.

Keywords: Arabic Grammar, Nahiv, Sarf, Ilal an-Nahiv, Celis al-Dinawari.

Extended Abstract

The Arabic language gained a special importance with the emergence of Islam and the first studies on this language started in period of the Rashidun Caliphate. However, it is seen that the studies carried out in this period are mostly aimed at protecting the Quran from misreading. After the expansion of the Islamic lands, Arabic language was distorted as a result of the mixing of foreign nations with Arabs. Because of that, the studies on the Arabic language were carried out more systematically during the Umayyad period and finally, these studies reached their peak during the Abbasid period. During this period, various language schools, especially Basra and Kufa school, were formed and many works have been written on linguistic sciences such as morphology (sarf), syntax (nahw) and belagab. Scientific studies in this period were mostly concentrated in some cities such as Basra, Kufa, Baghdad, Damascus and Cairo, and many of the works that written by linguists who grew up in these cities have survived and have been the subject of various scientific researches. In addition, some or all of the works of some scholars who grew up in different cities and wrote books during this period, have not survived due to various reasons; even the names of some scholars are about to be forgotten. One of these scholars is Celis al-Dinawari, who was born in Dinever city of Iran. Celis al-Dinawari is a versatile scholar, interested in sarf, nahw, qiraat and lexicon. Despite this, it is not sufficiently recognized and here is not much information about his life and works in both biography and bibliographic sources.

There is no information in the sources about the birth date of Celis al-Dinawari, who lived in the Abbasid period in the hijri V. century. In most sources, his death date is stated as 490/1096. It is thought that Celis al-Dinawari lived in Dinever city for a while because he was born in there. There is no exact information about other places where Celis al-Dinawari lived but It is possible that he lived in Egypt and Iraq for a while because of his teachers.

There are various books written by Celis al-Dinawari in the area of language and qiraat, but among these books, only his work named Simaru's-Sinaa fi Ilmi'l-Arabiyye has survived. Other works attributed to him are al-Hurufu's-Seba mine'l-Kelam, Tasaffuhu'l-Cumel, İktirabu'n-Necib. The first of these works is about qiraat, and the only source that attributes this work to Celis al-Dinawari is the work of İsmail Pasha named Hediyyetu'l-Arifin. The other two works are mentioned by Celis al-Dinawari in his work named Simaru's-Sinaa fi Ilmi'l-Arabiyye.

In this study, we examined in detail only Simaru's-Sinaa fi Ilmi'l-Arabiyye, one of the works of Celis al-Dinawari. Because this is the only work of his that has survived. The first and second part of this work is about the nahiv, and the last part is about the science of consumption. What makes this work privileged is that although the work was written in an early period, it handled the subjects systematically and gave extensive information about ilal al-nahw.

This work consists of three parts. The first chapter is an introduction to the science of nahiv and Dinawari gave some basic information in this chapter. The second part of the work is divided into some sections such as merfuat, mansubat, meczumat, mecrurat and tawabi and the related nahiv subjects are handed in these sections. Some basic sarf subjects are discussed in the third part of the work.

The other thing that privileged this work is the information about ilal al-nahw that Dinawari gave in the work. Because, Dinawari divided ilal al-nahw into two categories at the beginning of the work and said that there are 23 ilal in the first part and counted these ilal. Dinawari frequently referred to ilal al-nahw while processing the subjects in his work and tried to explain the subject with ilal.

The information on the scientific personality of Celis al-Dinawari is especially based on the work named Simaru's-Sinaa fi Ilmi'l-Arabiyye. Because it is the only work of his that has survived. It's possible to say that Celis al-Dinawari belongs to the Basra language school, based on his views in this work. Because, although he includes the views of language scholars who are members of Basra or Kufa language schools in his work, he constantly criticized the views of the Kufa language school and supported the views of the Basra language school.

The purpose of this study is to introduce Celis al-Dinawari and his work named Simaru's-Sinaa fi Ilmi'l-Arabiyye in Turkish language and to be a guide for new researches on this subject.

GİRİŞ

İslam’ın ortaya çıkışı ile birlikte ayrı bir önem kazanan Arap diline yönelik ilk çalışmalar raşit halifeler döneminde başlamış;¹ yabancı milletlerin Araplarla karışması sonucu dilde bozulmaların görülmesi üzerine Emevîler döneminde bu çalışmalar daha sistemli hale gelmiş² ve nihayet Abbâsîler döneminde zirveye ulaşmıştır.³ Bu dönemde başta Basra ekolü ve Kûfe ekolü olmak üzere çeşitli dil ekolleri oluşmuş; sarf, nahiv ve belagat gibi dil ilimlerine yönelik pek çok eser yazılmıştır.⁴ Bu dönemdeki ilmî faaliyetler daha çok Basra, Kûfe, Bağdat, Şam ve Kahire gibi şehirlerde yoğunlaşmış ve bu şehirlerde yetişen dil âlimlerinin yazdığı eserlerin birçoğu günümüze ulaşmış ve çeşitli bilimsel araştırmalara konu edilmiştir. Bunun yanı sıra, bu dönemde farklı şehirlerde yetişmiş ve eserler telif etmiş bazı âlimlerin eserlerinin tamamı veya bir kısmı ise çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşmamış; hatta bazısının ismi dahi unutulmaya yüz tutmuştur. Bu âlimlerden biri de günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Dînever şehrinde doğan ve bu şehre nispetle anılan Celîs ed-Dîneverî’dir. Yazdığı eserlerinden sadece bir tanesi günümüze kadar ulaşmış olan Celîs ed-Dîneverî sarf, nahiv, kıraat ve lügat ilimleriyle ilgilenmiş çok yönlü bir ilim insanı olmasına rağmen, yeterince tanınmamakta; gerek biyografi gerekse bibliyografya eserlerinde hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

Hicri beşinci asırda Abbasîler döneminde yaşayan Celîs ed-Dîneverî’nin dil ve kıraat alanında yazdığı çeşitli eserleri bulunsa da bu eserlerden günümüze ulaşan sadece *Simâru’s-Sinâ’a fî İlmî’l-Arabîyye* isimli eseri olmuştur. İlk iki kısmı nahiv, son kısmı ise sarf ilmi hakkında olan bu eseri ayrıcalıklı kılan unsurlar, eserin henüz erken bir dönemde yazılmış olmasına rağmen konuları sistemli bir şekilde işlemesi ve nahiv illetlerine geniş bir şekilde yer vermiş olmasıdır. Günümüze ulaşan tek eseri olmasından dolayı, müellifin ilmî kişiliğine dair tespitler özellikle bu esere dayandırıldı. Bunun dışında hayatına, hocalarına, öğrencilerine ve diğer eserlerine dair bilgilere ise biyografi ve bibliyografya kaynaklarından ulaşılmaya çalışıldı. Ayrıca Muhammed b. Halid el-Fadıl tarafından *Simâru’s-Sinâ’a* isimli esere yapılan tahkik çalışmasının dirâse kısmından da istifade edildi. Ancak kaynaklarda kendisi ile ilgili çok az bilgi olduğu için özellikle hayatına dair son derece kısıtlı bilgiler aktarıldı.

Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç, Celîs ed-Dîneverî’yi ve *Simâru’s-Sinâ’a fî İlmî’l-Arabîyye* isimli eserini bu alanlarla ilgilenen araştırmacılara Türkçe olarak tanıtmak ve gerek kendisi gerekse eserleri ile ilgili yeni araştırmaların yapılmasına vesile olmaktır.

¹ İbn Ebî Davud, *Kitâbu’l-mesâbih*, thk. Muhibbuddin Abdüssübhan Vâiz (Beirut: Daru’l-beşâir, 2002), 1/204; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usulü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 87; a. mlf. *Tefsîrde Metodolojik Sorunlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 105.

² Abdülvahid b. Ali Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-nabviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Beirut: Mektebetu’l-asriyye, 2009), 19; Şevki Dayf, *el-Medarîsu’n-nabîyye* (Kahire: Dâru’l-meârif, 1968), 11.

³ Mahfuz Geylani, *Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Nahiv Tartışmaları* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 26.

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/41.

1. Celîs ed-Dîneverî (ö. 490/1096)

1.1. İsmi

Hayatı hakkında son derece kısıtlı bilgiler bulunan Celîs ed-Dîneverî'nin ismi, kaynaklarda farklı şekillerde yer almıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- el-Hüseyn b. Mûsâ b. Hibetillah ed-Dîneverî el-Celîs⁵
- 2- el-Hüseyn b. Mûsâ b. Hibetillah Ebû Abdillah ed-Dîneverî⁶
- 3- el-Hüseyn b. Hibetillah ed-Dîneverî el-Celîs⁷

Daha ziyade Celîs ed-Dîneverî ismiyle bilinen müellif için bazı kaynaklarda el-İmâm,⁸ eş-Şeyh, el-Lugavî,⁹ el-Mukrî¹⁰ ve en-Nahvî¹¹ gibi sıfatlar da kullanılmıştır. Bu sıfatlardan, Celîs ed-Dîneverî'nin özellikle nahiv, lügat ve kıraat ilimleriyle ilgilendiği sonucu çıkarılabilir.

Bütün bu aktarılanlardan anlaşıldığı üzere müellifin tam adı el-Hüseyn b. Mûsâ b. Hibetillah Ebû Abdillah el-Celîs ed-Dîneverî şeklindedir. Bazı kaynaklarda babası düşürülüp dedesine nispet edilmesi ise biyografilerde sıkça görülen bir durumdur.

1.2. Doğumu, Vefatı ve Yaşadığı Yerler

Celîs ed-Dîneverî'nin doğum tarihi ile ilgili, kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vefat tarihi ile ilgili ise ihtilaf bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Celîs ed-Dîneverî'nin vefat tarihi zikredilmezken, bazı kaynaklarda hicrî 340¹² ve 490¹³ tarihleri zikredilmektedir. Ancak doğruya en yakın olan tarih hicrî 490 tarihidir. Zira hicrî 340 tarihi Muhammed Bâkır el-Hansârî'nin (1313/1895), *Ravdâtu'l-cennât* isimli eserinde Celîs ed-Dîneverî ile ilgili bölümün sonunda zikrettiği Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî'nin (340/951) vefat tarihidir. Hansârî'nin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî için zikrettiği bu tarihin, yanlışlıkla Celîs ed-Dîneverî'nin vefat tarihi olarak anlaşıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Celîs ed-Dîneverî'ye ait olan *Simâru's-Sinâ'a* isimli eserin günümüze ulaşan en eski el yazmasının hicrî 583 tarihli olması da¹⁴ bu tezi güçlendirmektedir.

⁵ Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî, *İşâretu't-ta'yîn ve terâcimi'n-nubât ve'l-luğaviyyîn*, thk. Abdülmecid Deyyâb (Riyad: Merkez el-Melik Faysal, 1986), 104.

⁶Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/228.

⁷ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve' n-nubât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Matba'atu İsâ el-Bâbî, 1964), 1/541.

⁸ el-Yemânî, *İşâretu't-ta'yîn*, 104.

⁹ Muhammed Bâkır el-Hansârî, *Ravdâtu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâi ve's-sâdât* (Tahrân: Mektebetü İsmâiliyyân, 1970), 3/185.

¹⁰ İbn Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/228.

¹¹ Muhammed b. Yâkup el-Firûzâbâdî, *el-Bulğâ fî terâcimi cimmeti'n-nabvi ve'l-luğâ*, thk. Muhammed el-Misrî (Şam: Dâru Sa'dî'd-Dîn, 2000), 121.

¹² el-Yemânî, *İşâretu't-ta'yîn*, 104; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn* (Şam: Müessesetü'r-Risâle, 1957), 1/646; Muhammed b. Abdurrahman b. el-Ğazvî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/68.

¹³ İsmâil Bâşâ el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-ârifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1951), 1/311.

¹⁴ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim Neccâr (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1959), 5/240.

Bu tezi güçlendiren bir diğer unsur da Celîs ed-Dîneverî’nin Ebû Nasr Kasım b. Muhammed b. Mübaşir el-Vâsıtî (ö. ?) ile olan irtibatıdır. Şöyle ki Celîs ed-Dîneverî eserinin birçok yerinde iddiasını el-Vâsıtî’nin görüşleri ile destekler ve el-Vâsıtî’nin görüşlerini herhangi bir itirazda bulunmaksızın aktarır. Bu da onun el-Vâsıtî’nin öğrencisi olduğu fikrini doğurmaktadır. el-Vâsıtî’nin meşhur öğrencilerinden olan Tahir b. Ahmed b. Bâbşâz’ın vefat tarihinin Hicri 469 olması, Celîs ed-Dîneverî’nin de bu tarihe yakın bir tarihte vefat ettiğini göstermektedir.¹⁵

Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Celîs ed-Dîneverî’nin doğup büyüdüğü ve ilk eğitimini aldığı yer Dînever şehridir. Bugün İran sınırları içerisinde yer alan Dînever şehri tarihi bölge niteliğinde olup, içerisinde yerleşim bulunmamaktadır.¹⁶ Bu şehrin ismi bazı kaynaklarda yanlışlıkla “Deynever” olarak geçse de doğrusu Dînever şeklindedir.¹⁷

21/642 yılında yapılan Nihavend Savaşı sonrasında Müslümanların hakimiyetine giren Dînever şehrinde,¹⁸ *Kitâbu’n-Nebât* isimli botanik ilmine dair eserin müellifi Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö. 282/895),¹⁹ *et-Ta’biru’l-Kâdirî* adlı eseriyle tanınan müellif, kâtip ve şair Nasr b. Yakub ed-Dîneverî (ö. 410/1020),²⁰ Muhaddis ve kadı Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (ö. 333/944)²¹ ve fütüvvet hareketi önderlerinden, mutasavvıf Ebu’l-Abbas ed-Dîneverî (ö. 341/951)²² gibi pek çok ilim insanı yetişmiştir.

Dînever bölgesine nispet edilerek anılan bir diğer isim de *Uyûnu’l-Ahbâr*, *Te’vilu Müşkili’l-Kur’ân* ve *eş-Şi’r ve’ş-Şuarâ* isimli eserlerin müellifi İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) olmuştur. Ancak İbn Kuteybe Bağdatlıdır ve Dînever bölgesinde 20 yıl süreyle kadılık yaptığı için bu şekilde anılmıştır.²³

Celîs ed-Dîneverî’nin yaşadığı diğer yerlerle ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla beraber ders aldığı hocaları göz önünde bulundurularak onun Mısır ve Irak’a seyahat ettiği ve bir süre buralarda yaşadığı söylenebilir. Zira aşağıda da ele alacağımız üzere İbn Cezerî (ö. 833/1429), Celîs ed-Dîneverî’nin Mısırlı kıraat âlimi Ebu’l-Abbâs b. Nefis’den (ö. 453/1061) ders aldığı rivayet eder.²⁴ Bu da Celîs ed-Dîneverî’nin bir süre de olsa Mısır’da bulunduğunu gösterir. Ayrıca Celîs ed-Dîneverî’nin el-Vâsıtî’nin öğrencisi olma ihtimali onun Irak’ta da yaşadığı

¹⁵ Hüseyin b. Musa Celîs ed-Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a fi İlmî’l-Arabiyye*, thk. Muhammed b. Halid el-Fadil (Riyad: Câmîatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1990), 20.

¹⁶ Tahsin Yazıcı, “Dînever”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/356.

¹⁷ Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü’l-ayân ve enbâ’ü ebna’i’z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sader, 1970), 3/44.

¹⁸ Yazıcı, “Dînever”, 9/356.

¹⁹ Muhammed Hamîdullah, “Dîneverî Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/356.

²⁰ Zülfikar Tüccar, “Dîneverî Nasr b. Ya’kûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/359.

²¹ Yazıcı, “Dînever”, 9/356.

²² Erhan Yetik, “Dîneverî Ebu’l-Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/358.

²³ Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145.

²⁴ İbn Cezerî, *Gâyetu’n-nihâye*, 1/228.

ihtimalini doğurmaktadır. Söz konusu kişilerle başka bir şehirde karşılaşmış ders almış olma ihtimali de bulunsa da, müellifin *Simâru's-Sınâ'a* isimli eserinin günümüze ulaşan en eski nüshasının Mısır'da yazılmış olması müellifin bir süre de olsa Mısır'da bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir.²⁵

1.3. Hocaları ve talebeleri

1.3.1. Hocaları

1- Ahmed b. Saîd b. Ahmed et-Trablûsî el-Mısırî Ebu'l-Abbâs İbn Nefîs: Aslen Trabluslu olan İbn Nefîs sika olarak nitelenen büyük bir kıraat âlimi olup Mısır'a yerleşmiş ve burada kıraat dersleri vermiştir.²⁶ Celîs ed-Dîneverî'nin kesin olarak bilinen tek hocası İbn Nefîs'dir. Celîs ed-Dîneverî âli isnat sahibi²⁷ İbn Nefîs'ten kıraat dersleri almıştır.²⁸

2- Ebû Nasr Kasım b. Muhammed b. Mübaşir el-Vâsıtî: Iraklı bir nahiv âlimi olan el-Vâsıtî hakkında biyografi eserlerinde çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Bağdat'ta Ebû Ali el-Farisî'nin (ö. 377/987) öğrencilerinden ders aldığı, İslam beldelerini gezip nihayet Mısır'a yerleştiği rivayet edilmektedir.²⁹ el-Vâsıtî'nin Celîs ed-Dîneverî'nin hocası olduğunu düşündüren husus ise onun *Simâru's-Sınâ'a fî İlmi'l-Arabîyye* isimli eserinde el-Vâsıtî'ye sürekli atıflarda bulunması ve görüşlerine hiçbir zaman itiraz etmemesidir.³⁰ *Simâru's-Sınâ'a* isimli eserin muhakkiki tarafından dile getirilen bu durum, bir iddiadan öteye geçmemektedir. Çünkü bir müellifin, bir âlimin görüşlerini kabul ederek aktarması, aralarında bir hocalık-talebelik ilişkisi olduğunu göstermez. Zira bazen öğrencilerin, hocalarının görüşlerine itiraz ettikleri bilinen bir husustur.

1.3.2. Talebeleri

Celîs ed-Dîneverî'nin bilinen tek talebesi, kıraat ilmine dair *el-Müfîd fî's-Semân* isimli eserin müellifi olduğu rivayet edilen Ahmed b. Muhammed b. Halef el-Ensârî (516/1122)'dir.³¹ Ancak doğal olarak Celîs ed-Dîneverî'nin isimleri bize ulaşmayan pek çok talebesi olmuştur. Onun *Simâru's-Sınâ'a* isimli eserini öğrencilerinden birinin isteği ve ısrarı üzerine yazdığını ifade etmesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Celîs ed-Dîneverî bunu ifade ederken karşısında duran bir öğrenciye hitap eden bir üslup kullanmıştır.³²

²⁵ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 536.

²⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-krâ'âtî's-seb'î'l-meşhûre*, thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 189.

²⁷ Ahmet Madazlı, "İbn Şüreyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/383.

²⁸ İbn Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/228.

²⁹ Kehhâle, *Mu'cem*, 2/654.

³⁰ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 16.

³¹ İbn Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/228.

³² Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 313.

1.4. Eserleri

Kaynaklarda Celîs ed-Dîneverî’ye nispet edilen dört tane eser zikredilmiştir. Bu eserler şöyledir:

1- *Simâru’s-Sinâ’a fî İlmî’l-Arabîyye*: Celîs ed-Dîneverî’nin günümüze ulaşan tek eseri budur. Bu eserle ilgili detaylı açıklama ileride yapılacaktır.

2- *el-Hurûfu’s-Seb’atu mine’l-Kelâm*: Bu eser ilk defa Bağdatlı İsmail Paşa tarafından zikredilip Celîs ed-Dîneverî’ye nispet edilmiştir.³³ Eser günümüze ulaşmadığı gibi içeriği veya Celîs ed-Dîneverî’ye aidiyeti hususunda bir açıklama da bulunmamaktadır. İsminden yola çıkarak bu eserin Kur’ân-ı Kerim ile ilgili farklı okuyuşların (yed-i harf) hepsinin ilahî kelâmın bir parçası olduğunu ifade etmek üzere telif edildiği söylenebilir. Aşağıda sayılan iki eserin aksine Dîneverî’nin *Simâru’s-Sinâ’a* isimli eserinde bu esere hiçbir atıfta bulunmamasının sebebi *Simâru’s-Sinâ’a*’nın nahiv ilmine, bu eserin ise kıraat farklılıklarına dair olması veya söz konusu eserin *Simâru’s-Sinâ’a* isimli eserden daha sonra yazılmış olmasıdır.

3- *Tasaffuhu’l-Cümel*: Celîs ed-Dîneverî’nin *Simâru’s-Sinâ’a* isimli eserinde iki yerde kendisine nispet ederek zikrettiği³⁴ bu eseri de günümüze ulaşmamıştır. Celîs ed-Dîneverî’nin bu esere yaptığı atıflar sebebiyle bu eserin nahiv ilmine dair olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Zira Dîneverî taaccüp fiilin başına كَنْ gelmesinin hükmü ile ilgili Zeccâcî’nin görüşünü bu eserde ele aldığını söyler.³⁵ Ayrıca Dîneverî’nin bu eseri zikrettiği her iki yerde de Zeccâcî’nin görüşlerine yönelik bir atıfta bulunması ve eserin adının da *Tasaffuhu’l-Cümel* olması, bu eserin Zeccâcî’nin *el-Cümel fi’n-Nahv* isimli eserine yazılmış bir şerh olduğu fikrini uyandırmaktadır.³⁶

4- *İktirâhu’n-Necîb*: Bu eser de bir önceki eser gibi Celîs ed-Dîneverî’nin *Simâru’s-Sinâ’a* isimli eserinde kendisine nispetle zikrettiği bir eser olup³⁷ günümüze ulaşmış değildir. Celîs ed-Dîneverî *Simâru’s-Sinâ’a* isimli eserinin bir tek yerinde bu esere şöyle atıfta bulunur: “Biz *İktirâhu’n-Necîb* isimli eserimizde bu konuyu (ba harfini) tafsilatlı bir şekilde ele aldık, anlamlarını ve çeşitli özelliklerini açıkladık.”³⁸ İsminden hareketle, Dîneverî’nin bu eseri de bir öğrencisinin önerisi ve talebi üzerine yazdığı düşünülmektedir.³⁹

2. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda Celîs ed-Dîneverî’nin ilmî kişiliği ile ilgili çok fazla bilgi olmasa da ona nispet edilen el-İmam, eş-Şeyh, el-Mukri’, en-Nahvî ve el-Lugavî gibi sıfatlardan onun çok yönlü bir ilim insanı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak ulaştığımız kaynaklarda kendisi ile ilgili

³³ Bağdâdî, *Hedîyyetu’l-ârifîn*, 1/311; Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 19.

³⁴ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 19.

³⁵ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 303.

³⁶ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 19.

³⁷ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 19.

³⁸ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 363.

³⁹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 19.

aktarılanlardan hareketle özellikle sarf, nahiv ve kıraat ilimleriyle ilgilendiği ve bu alanlarda eserler telif ettiği anlaşılmaktadır.

2.1. *Sarf ve nahiv ilmi*

Hiç şüphesiz Celîs ed-Dîneverî'nin ön plana çıkan en önemli yönü dilciliği olmuştur. Zira günümüze ulaşan tek eseri olan *Simâru's-Sinâ'a* isimli eseri sarf ve nahiv ilmine yöneliktir. Dîneverî bu eserde sarf ve nahiv konularını sistematik bir şekilde ele almış ve özellikle Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyhi (ö. 180/796), Müberred (ö. 286/900), Kisaî (ö. 189/805) ve Ahfeş (ö. 316/928) gibi Basra ve Kûfe ekolünün önde gelen nahiv âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.⁴⁰ Dîneverî bu eserinde sadece nahiv konularını ve ihtilaflarını işlemekle kalmamış, nahiv illetlerini de geniş bir şekilde ele almıştır. Bu husus Dîneverî'nin nahiv ilmine yönelik vukufiyetini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Dîneverî'nin henüz erken sayılabilecek bir dönemde kaleme aldığı bu eser kendisinden sonraki dönemlerde de ilgi görmüş ve bu sayede günümüze kadar gelebilmiştir. Öyle ki kendisinden yaklaşık 250 yıl sonra vefat eden Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve yine kendisinden yaklaşık 420 yıl sonra vefat eden Süyûtî (ö. 911/1505) nahiv illetleri konusunda bu esere atıfta bulunmuştur. Hatta Süyûtî *el-İktirâh* isimli eserinde nahiv illetleri ile ilgili en geniş taksimatı Celîs ed-Dîneverî'nin bu eserinden aktarmıştır.⁴¹

2.2. *Kıraat ilmi*

Celîs ed-Dîneverî'nin kıraat yönünü aktaran tek kaynak İbn Cezerî'nin *Gâyetu'n-nihâye* isimli eseridir. İbn Cezerî bu eserde Celîs ed-Dîneverî'nin âli isnat sahibi⁴² İbn Nefis'ten kıraat dersleri aldığını ve kıraat ilmine dair *el-Müfîd fi's-Semân* isimli eserin müellifi olduğu rivayet edilen Ahmed b. Muhammed b. Halef el-Ensârî'ye de kıraat dersleri verdiğini rivayet eder.⁴³ Ulaştığımız kaynaklar arasında Celîs ed-Dîneverî'nin kıraat yönüne dair bilgi aktaran başka bir eser bulunmamaktadır.

3. “Simâru's-Sinâ'a” İsimli Eseri

Bu bölümde Celîs ed-Dîneverî'nin *Simâru's-Sinâ'a* isimli eserinin genel olarak tanıtımı, eserin Dîneverî'ye aidiyeti, eserin telif edilme amacı, eserin içeriği, müellifin eserdeki metodu ve eserde nahiv illetlerine yaklaşımı ele alınacaktır.

3.1. *Eserin tanıtımı*

Tam adı *Simâru's-Sinâ'a fî İlmi'l-Arabîyye/عِلْمُ الْعَرَبِيَّةِ فِي تِمَارِ الصَّنَاعَةِ* olan bu eser Celîs ed-Dîneverî'nin günümüze kadar ulaşan tek eseridir. Eser genel olarak nahiv ilminin konularını, nahiv âlimlerinin bu konularla ilgili görüşlerini ve nahiv konularının illetlerini içermektedir. Eserin musannif nüshası günümüze ulaşabilmiş değildir. Hansârî, bu eserin hicri 580 yılına

⁴⁰ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 104.

⁴¹ Celaluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İktirâh fî ilm-i usûli'n-nahv*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 71.

⁴² Madazlı, “İbn Şüreyh”, 20/383.

⁴³ İbn Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 228.

yakın bir zamanda yazılmış bir nüshasını gördüğünü söyler.⁴⁴ Hansârî’nin sözünü ettiği bu nüsha ile Carl Brockelmann’ın (ö. 1956) bahsettiği⁴⁵ Britanya Müzesinde bulunan 583 tarihli nüshanın aynı olması kuvvetle muhtemeldir.

Eser farklı yıllarda iki defa tahkik edilip yayımlanmıştır. İlk defa 1985 yılında Muhammed Hâlid el-Fâdil tarafından tahkik edilerek Riyad’da basılan bu eserin tahkikli ilk baskısına ulaşamadık. Ancak aynı eser 1990 yılında Suudi Arabistan Yüksek Öğretim Bakanlığı tarafından birinci tahkik esas alınarak yeniden basılıp 592 sayfa halinde yayınlanmıştır. Bu çalışmada esas alınan baskı da budur. İkinci defa 1994 yılında Hanna Cemîl Haddâd tarafından tahkik edilen bu eser Ürdün’ün başkenti Amman’da Kültür Bakanlığı yayını olarak basılıp 200 sayfa halinde yayınlanmıştır.

3.2. Eserin Dîneverî’ye aidiyeti

Eserin Celîs ed-Dîneverî’ye ait olduğu konusunda herhangi bir kuşku söz konusu değildir.⁴⁶ Bu konudaki en önemli delil eserin kendisidir. Zira Celîs ed-Dîneverî’nin ismi eserin mukaddimesinin başında açıkça zikredilmiştir. İlgili yerin tercümesi şu şekildedir: “Değerli üstat Celîs Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Mûsa b. Hibetillâh ed-Dîneverî -Allah kendisine rahmet eylesin- şöyle buyurur...”⁴⁷ Bu ifade müellifin bizzat kendisine ait olabileceği gibi, kâtibine veya eseri daha sonra istinsah eden bir müstensih de ait olabilir. Ancak her durumda bu ifade eserin Celîs ed-Dîneverî’ye ait olduğunu gösterir.

Biyografi yazarları arasında bu eseri ilk defa Celîs ed-Dîneverî’ye nispet eden kişi Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî (ö. 743/1346) olmuştur. O, *İşâretu’t-Ta’yîn ve Terâcimi’n-Nuhât ve’l-Lağaviyyîn* isimli eserinde Celîs ed-Dîneverî’nin *Simâru’s-Sinâ’a* isminde tek ciltlik bir nahiv eseri olduğunu söyler.⁴⁸ el-Yemânî’den sonra Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)⁴⁹, İmam Süyûtî⁵⁰, Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657)⁵¹, Hansârî (ö. 1313/1895)⁵², Carl Brockelmann⁵³ ve Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987)⁵⁴ gibi biyografi yazarları da bu eseri Dîneverî’ye nispet ederek zikretmiştir.

Dîneverî’nin bu eserini tahkik eden Muhammed Hâlid el-Fâdil tahkik için iki tane yazma nüshaya ulaştığını ve her ikisinin de üzerinde kitabın müellifi olarak Celîs ed-

⁴⁴ Hansârî, *Ravdâtu’l-cennât*, 3/185.

⁴⁵ Brockelmann, *Târîh*, 5/240.

⁴⁶ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 25.

⁴⁷ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 133.

⁴⁸ Yemânî, *İşâretu’t-Ta’yîn*, 151.

⁴⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, 121.

⁵⁰ Süyûtî, *Buğye*, 1/541.

⁵¹ Çelebî, *Keşfü’z-zünûn*, 1/523.

⁵² Hansârî, *Ravdâtu’l-cennât*, 3/185.

⁵³ Brockelmann, *Târîh*, 5/240.

⁵⁴ Kehhâle, *Mu’cem*, 1/646.

Dîneverî'nin isminin bulunduğunu zikreder.⁵⁵ Bütün bu aktarılanlardan anlaşıldığı üzere gerek eserin ismi gerekse müellifi konusunda herhangi bir şüphe yoktur.

3.3. *Eserin telif edilme amacı*

Dîneverî'nin eseri incelendiği zaman onun bu eseri yazmakla, nahiv ilminin temel konularını Basra ve Kûfe ekolü âlimlerinin görüşlerini de aktararak işlemeyi ve nahiv kurallarının illetlerini ortaya koymayı hedeflediği düşünülebilir. O, eserinde her ne kadar bu metodu uygulamışsa da eseri telif etme sebebi bundan farklıdır. Celîs ed-Dîneverî, eserin mukaddimesinde bir öğrencisine seslenerek eseri telif etme sebebini şöyle açıklamıştır:

“Ey hürmetkâr evlat, neşe veren öğrenci, şefkatli kardeş, vefakâr dost! Allah bana senin samimi ve içten sevgini bağışladı ve beni senin bu güzel inancına şahit eyledi. Ben senin için bir kitap yazmaya niyet ettim. Bu kitap Arapça ilminin kurallarını düzenleyecek ve Arapça öğrenenlerin bilmesi gereken her şeyi içerecek. Sen benden bu kitaba bir ağacın meyvesi gibi yararlı ve bir gerdanlık gibi değerli bilgiler koymamı ve kitabın bölümlerinin ve sınırlarının olmasını istedin. Hafızana daha kolay yerleştirebilmek ve daha rahat idrak edebilmek için benden bu kitapta (fazlaca) istişhad ve temsile yönelmememi, derin tartışmalar ve illetlerle meşgul olmamamı, bilakis Arapça ile ilgili faydalı ve yararlı bilgileri içeren özlü bir risale yazmamı talep ettin. Ben de senin bu isteğindeki samimiyetini ve inancındaki doğruluğu anlayıp ortaya çıkarmak için bu işi sürekli erteledim; uzattım ve çeşitli bahaneler sundum. Ancak sen bu işin peşini bırakmadın ve istemeye devam ettin. Bu konuda bana müracaat etmekten hiç vazgeçmedin. Bilakis, öğrenme ve istekte bulunma adabına uygun davranarak; sabır ve edebini gereğini yerine getirerek sabah akşam sürekli benden bu kitabı yazmamı istemeye devam ettin. Ben de senin talebinin kabul edilmeye, hedeflerinin ve arzularının da gerçekleşmeye layık olduğuna kanaat getirdim. İşte şimdi senin tertemiz niyetine erişen ve samimi kararlığında yer eden bu kitabı senin için yazıyorum (yazdırıyorum). *Simâru's-Sınâ'a* diye isimlendirdiğim bu kitap elimden geldiğince öz; gücüm yettiğince gereksiz bilgilerden arınmış olacak. Doğru yola ulaşma, aşırılıktan ve ihmalden uzak durma konusunda dayanağım Allah-u Teâlâ'dır. Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir.”⁵⁶

Celîs ed-Dîneverî'nin sözlerinden de net bir şekilde anlaşıldığı üzere o *Simâru's-Sınâ'a* isimli eseri, nahiv konularını daha derli toplu ve öz bir kitaptan okumak isteyen bir öğrencisinin ısrarlı isteği üzerine kaleme almıştır.

3.4. *Eserin bölümleri ve içeriği*

Dîneverî eserini üç ana bölüme (cüz) ayırmış ve bölümleri birbirinden ayırt etmek için her bölümün başına besmele yazmıştır. Bu cüzlerin genellikle “bab” isminde alt bölümleri olur ve konular bu bapların içerisinde veya bunların da alt başlıkları içerisinde işlenir. Bu bölümleri ve içerisindeki konuları şu şekilde özetleyebiliriz:

⁵⁵ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 25.

⁵⁶ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 133.

Birinci bölüm: Eserin birinci bölümü iki kısımda incelenebilir. Bu bölümün birinci kısmı adeta nahiv ilmine giriş gibi yazılmış ve burada nahiv ilminin temel konuları işlenmiştir. Dîneverî, eserin yazılış amacını açıkladığı kısa bir mukaddimeden sonra bu kısma nahiv kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamlarını aktararak başlamıştır. Ancak nahiv kelimesinin sözlükte yer alan “kastetmek” anlamını vermekle yetinmek yerine sözlük anlamını nahiv ilminin amacına bağlayarak nahiv kelimesini “Arap kelimini öğrenmeye yönelmek” şeklinde açıklamıştır.⁵⁷ Dîneverî nahiv ilminin ıstılah anlamını şu şekilde aktarır: “Allah-u Teâlâ’nın kitabından ve fasih Arapların kelimelerinden, araştırma ve kıyas yolu ile istinbat edilen bir ilimdir.”⁵⁸ Daha sonra eseri ayrıcalıklı kılan özelliklerinden biri olan illet konusuna geçerek kısaca nahiv illetlerinin türlerini saymıştır. Daha sonra kelam ve kavil arasındaki farkları aktarıp, kelamın nelerden oluşabileceğini örneklerle izah etmiştir.⁵⁹ Dîneverî bu bölümün birinci kısmında son olarak kelimenin üç kısmı olan fiil, isim ve harf konusuna geçerek her birinin tanımını ve kısımlarını aktararak⁶⁰ birinci kısmı bitirmiştir. Bu kısımda iki yerde illet zikretmiştir. İlk olarak kelimenin isim, fiil ve harften oluşmasının illeti olarak sema’ illetini zikretmiş;⁶¹ daha sonra ismin fiilden önce gelmesinin illeti olarak ismin kuvvetli, fiilin zayıf olmasını zikretmiştir.⁶²

Bu bölümde ayrıca ismin kısımlarını ele almış ve bu bağlamda ism-i mevsûl, şart ve istifham isimleri ve zamir konularını işlemiştir. Dîneverî ism-i mevsûl, istifham ve şart isimlerini harfe benzeyen isimler olarak zikreder. Buna göre ism-i mevsuller sıla cümlesine ve zamire (âid) ihtiyaç duyduğu için, manayı ifade etmede başka bir şeye ihtiyaç duyan harfe benzemiştir.⁶³ İstifham ve şart isimleri ise harf anlamı taşımalarından dolayı harfe benzemiştir.⁶⁴ Dîneverî ism-i mevsulleri saydıktan sonra sıla cümlesinin kısımlarını da zikretmiştir. Buna göre sıla cümlesi şu dört şekilde gelebilir:

- 1- Mübteda ve haberden oluşan cümle
- 2- Fiil ve fâilden oluşan cümle
- 3- Zarf veya harf-i cer ve mecrurundan oluşan cümle
- 4- Elif-lam takısı almak şartı ile ism-i fâil ve fâilinden oluşan cümle⁶⁵

Dîneverî bu bölümde henüz ismin kısımlarını bitirmemişken, كَانَ ve benzerleri; أَعْلَمُ ve benzerleri, e’fâl-i kulûb ve gayr-i mutasarıf fiiller olmak üzere bazı fiilleri zikretmiştir. Bu fiillerin ismin kısımlarının arasında zikredilmesi, mübteda ve habere dahil olan fiiller olması

⁵⁷ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 134.

⁵⁸ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 134.

⁵⁹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 136.

⁶⁰ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 138.

⁶¹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 138.

⁶² Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 139.

⁶³ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 142.

⁶⁴ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 143.

⁶⁵ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 143.

sebebiyledir.⁶⁶ Bu fiilleri, bu fiiller sebebiyle mübteda-haberin irabındaki değişiklikleri ve bu fiiller hakkında nahiv ekolleri arasındaki görüş ayrılıklarını da zikretmiştir.

Dîneverî ismin kısımları ile ilgili olarak son olarak marife-nekire ve munsarif-gayr-ı munsarif konularını ele almıştır. Dîneverî marifeyi, zamir, alem, mübhem, elif-lam takısı almış isim ve bu isimlerden birine muzâf olmuş isim olmak üzere beş kısma ayırır.⁶⁷ Günümüzde marifenin kısımları arasında olarak zikredilen ism-i mevsûl ve ism-i işaretler Dîneverî'nin taksimatında “mübhem” kavramı ile ifade edilmiştir. Gayr-ı munsarif konusuna burada hiç girmemiş sadece ismini zikrederek daha ziyade munsarif isimlerin kısımları ve irabını ele almıştır.⁶⁸

Dîneverî ismin kısımları ile ilgili konuları bitirdikten sonra fiilin kısımlarını ele almış ve bu bölümde fiili çeşitli yönlerden kısımlara ayırmıştır. Burada ön plana çıkan taksimata göre Dîneverî fiili, zaman bakımından geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olmak üzere üç kısma⁶⁹; geçişli olup olmama bakımından ise müteaddi (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁷⁰

Fiillerle ilgili taksimatı kısa tutan Dîneverî daha sonra harflerle ilgili taksimatı ele almış ve burada harfleri lafız bakımından, anlama ve lafza etki etme bakımından ve isim veya fiile dahil olup olmama bakımından kısımlara ayırmış ve her kısımdaki harflere örnekler vererek bu bölümün birinci kısmını bitirmiştir.⁷¹

Bu bölümün ikinci kısmında ise genel olarak i'râb ve binâ, mu'reb ve mebnî isimler, esmâ-i sitte, cemi', âmil ve ma'mûl konuları işlenmiştir. Dîneverî bu kısımda ilk olarak i'râb ve binâ kavramları üzerinde durmuş, bu kavramları ve aralarındaki ilişkiyi açıklamış ve mebni kelimeleri saymıştır.⁷² Dîneverî i'râb ve binâ alametlerini nahiv illetlerine atıfta bulunarak açıklamış ve mureb kelimelerde asıl olanın harekeli olmak; mebni kelimelerde ise asıl olanın sâkin olmak olduğunu belirtmiştir.⁷³ Bundan dolayı Dîneverî'ye göre sükûn üzere mebni olan kelimelere niçin sükûn üzere mebni olduğu sorulmaz. Çünkü bu asıldır. Ancak hareke ile mebni olan kelimelere ise niçin hareke ile mebni oldukları ve niçin özellikle ilgili hareke ile mebni oldukları sorulur ve bunların illetleri aranır.⁷⁴ Dîneverî i'râb konusu altında i'râbı zâhirî ve takdîrî olmak üzere iki kısma ayırmış; zâhirî i'râbı ise hareke, harf, sükûn ve hazf olmak üzere dört kısma; genel olarak i'râbı ise raf, nasb, cer ve cezm olmak üzere dört kısma ayırmıştır.⁷⁵ Dîneverî daha sonra fiil-i muzari mankûs, maksûr, esmâ-i sitte, tesniye ve cemi'

⁶⁶ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 146.

⁶⁷ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 157.

⁶⁸ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 162.

⁶⁹ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 163.

⁷⁰ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 165.

⁷¹ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 173-184.

⁷² Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 189.

⁷³ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 193.

⁷⁴ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 193.

⁷⁵ Dîneverî, *Simâru's-smâ'a*, 198-199.

isimlerin i‘râb alametlerini aktardıktan sonra fiillerle ilgili farklı bir taksimatı aktarmış ve fiil-i muzari ile ism-i fâil arasındaki benzerliklerden söz etmiştir.⁷⁶

Dîneverî bu bölümün son iki babını ise âmil ve ma‘mullere ayırmış, beşinci bapta âmil-i lafzî ve âmil-i manevî üzerinde durmuş, altıncı bapta ise merfûât, mansûbât, mecrûrât, meczûmât ve tevâbi‘ başlıkları altına hangi ma‘mullerin dahil olduğunu zikretmiş ancak burada detaya girmemiştir.⁷⁷

İkinci bölüm: Eserin bu bölümü dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım merfûât, ikinci kısım mecrûrât, üçüncü kısım mansûbât, dördüncü kısım ise tevâbi‘ ile ilgilidir. Dîneverî merfûât kısmında ilk olarak mübteda ve haber konusunu ele almış; mübteda ve haber için kullanılan farklı isimleri ve mübteda ve haberin âmili konusundaki farklı görüşleri aktararak incelemiştir.⁷⁸ Daha sonra fâil konusunu ele almış ancak burada fâil ve mef‘ûlün bihi bazı konularda karşılaştırmış ve fâil merfû‘, mef‘ûlün ise mansûb olmasının illetlerini aktarmıştır.⁷⁹ Eser henüz nahiv ilminin gelişmekte olduğu bir dönemde yazıldığı için konuların sıralanışı modern dönemde yazılan nahiv kitaplarındaki gibi düzenli değildir. Örneğin Dîneverî merfû ma‘mulleri ele aldığı bu kısımda bugünkü ilimler tasnifinde avâmil konusunda işlenen ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, mübalağalı ism-i fâil ve masdarın amel etme konusunu da işlemiştir.⁸⁰ Yine bu kısımda fâil konusunu işledikten sonra fâil ile bağlantılı olan tenâzu, ni‘me/نعم, bi’sse/بئس fiillerini ve bu fiillerini fâilleri konusunu da işlemiştir.⁸¹ Bugünkü nahiv kitaplarında genellikle mansûbat kapsamında işlenen nida, terhîm, nüdbe ve istiğase gibi konuları da bu kısımda işlemiştir.⁸²

Dîneverî bu bölümün ikinci kısmında mecrûrât konusu ele almış ve bu kapsamda harf-i cerler, harf-i cerlerin anlamları ve bazı harf-i cerlerin özel durumlarını işlemiş; bunu yaparken her bir cer harfini ayrı ayrı ele almış ve detaylı bir şekilde hükümlerini aktarmıştır.⁸³ Mecrûrât ile doğrudan bağlantısı olmasa da daha önce kısaca temas ettiği gayr-i munsarîf konusunu da burada detaylı bir şekilde işlemiş ve bir kelimenin gayr-i munsarîf olmasına sebep olan illetleri aktarmıştır.⁸⁴

Dîneverî, üçüncü kısımda mansûbât kapsamında mef‘ûller, hâl, temyiz, istisna ve fiil-i muzariyi nasb eden harfleri ele almıştır. Temyiz konusu hariç diğer mansûb mamullerle ilgili bölümleri çok kısa tutmuş; konuyu kısa bir giriş cümlesi ile açıklayıp bir iki örnek vermekle yetinmiştir. Yine doğrudan mansûbât kapsamında yer almayan sayıların müzekker veya

⁷⁶ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 235.

⁷⁷ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 241-245.

⁷⁸ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 251.

⁷⁹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 273.

⁸⁰ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 310-319.

⁸¹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 287.

⁸² Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 349-354.

⁸³ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 357-359.

⁸⁴ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 399.

müennes olması, sayıların marife olması ve kem/كس ile ilgili konuları da bu kısımda işlemiştir.⁸⁵ Bu kısımda son olarak fil-i muzariyi nasb eden harfleri ve bazı atıf harflerini ele almıştır.⁸⁶

Dîneverî, dördüncü kısımda tevâbi‘ kapsamında tekid, sıfat, atf-ı beyan, bedel ve atf-ı nesak konularını işlemiştir. Bu kısımda ilk olarak tebeî ma‘mûlün tanımını yapmış; ma‘mullere yönelik genel bilgiler vermiş ve eserinde tebeî ma‘mulleri ele alış sırasındaki illetleri açıklamıştır.⁸⁷ Tebeî ma‘mullerden ilk olarak tekid konusunu ele alarak, tekid kelimesinin iki türlü kullanımını aktarmış; kısımlarını açıklamış ve ilgili diğer hükümlerini aktararak tekid konusunu bitirmiştir.⁸⁸ Daha sonra sıfat konusunu ele almış; tanımını yapmış; kısımlarını aktarmış ve sıfatın mevsufa tâbi olması gereken yerleri açıklamıştır.⁸⁹ Üçüncü sırada atf-ı beyan konusunu ele alan Dîneverî, bu konuyu son derece kısa bir şekilde işlemiştir. Burada atf-ı beyanın tanımını yapmış ve diğer tebeî mamullerle arasındaki farkı açıklamıştır.⁹⁰ Daha sonra bedel konusunu ele almış; bedel konusunu gerek günümüz nahiv eserlerindeki gibi dört kısma ayırmış gerekse kelimelerin marife, nekire, zamir ve ism-i zâhir olmalarına göre kısımlarına ayırarak açıklamıştır.⁹¹ Dîneverî tebeî ma‘mullerden son olarak atf-ı nesak konusunu ele almış; atf-ı nesakın tanımını yapmış; atf harflerini saymış ve her birinin hükmünü ve anlamını ayrı ayrı zikretmiştir.⁹²

Üçüncü bölüm: Dîneverî, eserinin üçüncü bölümünü tamamen sarf konularına ayırmış ve on bapta sarfla ilgili temel bazı meseleleri ele almıştır. Bu bölümde sırasıyla şu konuları işlemiştir: Vasl ve kat‘ hemzeleri, cem-i mükesser, hecâ, taşğîr, nisbet, imâle, müzekker ve müennes, idgâm, maksûr ve memdûd isim, tasrif.

Dîneverî, vasl ve kat‘ hemzelerini ele aldığı birinci bölümde herhangi bir tanım vermeksizin doğrudan vasl hemzelerinin bulunduğu isimleri; vasl ve kat‘ hemzelerinin bulunduğu fiilleri sayarak örnek vermiştir.⁹³ İkinci bapta cem-i mükesser konusunu ele alan Dîneverî, cem-i mükesser ile cem-i sâlim arasındaki farkları, cem-i mükesserin kısımlarını ve vezinlerini ele almıştır.⁹⁴ Dîneverî hecâ ismini verdiği üçüncü bapta memdûd, maksûr, mehmûz, vasl, kat‘, hazif, ziyade ve bedel gibi, sarf ilmine dair bazı kavramların tanımlarını ve bunlardan bazılarının hükümlerini ele almıştır.⁹⁵ Dördüncü babı ism-i taşğîr konusuna ayıran Dîneverî, burada ism-i taşğîrin kalıplarını ve yapısına göre kelimelerin ism-i taşğîr yapılma kurallarını aktarmıştır.⁹⁶ Beşinci bapta kısaca yapılarına göre kelimelerin ism-i

⁸⁵ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 410-429.

⁸⁶ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 438-448.

⁸⁷ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 453.

⁸⁸ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 455-461.

⁸⁹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 463-469.

⁹⁰ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 471.

⁹¹ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 473-478.

⁹² Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 479-486.

⁹³ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 489.

⁹⁴ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 493.

⁹⁵ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 497.

⁹⁶ Dîneverî, *Simâru’s-smâ’a*, 505.

mensuba dönüştürülme kurallarını ele almıştır.⁹⁷ Altıncı bapta imâle konusunu ele almış, burada öncelikle imâlenin tanımını yapmış, daha sonra kısaca isimlerde ve fiillerde imaleye dair bazı hükümlere temas etmiştir.⁹⁸ Yedinci babı müzekker ve müennes konusuna ayıran Dîneverî burada ilk olarak müzekkerlik ve müenneslik durumunun isimlere özgü olduğunu, fiillerde ise sadece fâilin durumunu belirtmek için müenneslik alametinin geldiğini belirtmiştir. Bu bölümde müenneslik alametlerini de zikreden Dîneverî ayrıca müzekker olmanın asıl; müennes olmanın ise fer‘ olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Bu bölümün sekizinci babı idgâm hakkındadır. Dîneverî burada idgâmın tanımını yapmaksızın doğrudan, kelimenin durumuna göre idgâmın hükümlerini zikretmiştir. Dokuzuncu bap maksûr ve memdûd isimler hakkındadır. Dîneverî burada maksûr ve memdûd isimlerin kıyas yolu ile bilinen kalıplarını saymış; semâî olanların ise lügattan bakılmakla bilineceğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Bu bölümün onuncu babına tasrif başlığını veren Dîneverî, bu bölümde bir kelimenin iki harften oluşmasının mümkün olmadığı gibi, sarf ilmine dair bazı genel kurallardan, asıl ve ziyadelik meselesinden, bütün harfleri aslî olan vezinlerden, bazı mazi ve muzari vezinlerden ve bazı îlal kurallarından söz etmiştir.¹⁰¹

3.5. Müellifin eserdeki metodu

Dîneverî mukaddimede eserdeki metoduna dair bazı ipuçları vermiştir. Buna göre eserde şu ilkelere riayet etmeyi planlamıştır:

- 1- Eserde Arapça ilminin kuralları sistemli bir şekilde yer alacak ve Arapça öğrenenlerin bilmesi gereken bütün konular bulunacak.
- 2- Eserde fazlaca istişhad ve temsil bulunmayacak, nahiv tartışmalarına girilmeyecek ve illetlerle meşgul olunmayacak.
- 3- Eser Arapça ile ilgili faydalı ve yararlı bilgileri içeren özlü bir risale olacak ve gereksiz bilgilerden arınmış olacak.¹⁰²

Bu ilkeler aslında Dîneverî’den nahivle ilgili bir kitap yazmasını isteyen öğrencisinin talebidir. Bununla birlikte o, bu talebin kabul edilmeye layık olduğunu söyleyerek¹⁰³ kendisinin de bu ilkeleri kabul ettiğine işaretle bulunmuştur. Şimdi Dîneverî’nin, eserinde bu ilkelere ne ölçüde riayet ettiği incelenecektir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, eser henüz nahiv ilminin gelişmekte olduğu bir dönemde yazıldığı için konuların sıralanışı modern dönemde yazılan nahiv kitaplarındaki gibi düzenli değildir. Ancak yazıldığı döneme kıyasla eserin belli bir sistematığı takip ettiği

⁹⁷ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 509.

⁹⁸ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 513.

⁹⁹ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 515.

¹⁰⁰ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 523.

¹⁰¹ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 527.

¹⁰² Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 133.

¹⁰³ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 133.

söylenbilir. Zira birinci bölümde nahiv ilmine girişte bilinmesi gereken kelimenin kısımları ve i'râb gibi öncelikli konular üzerinde durulmuş, ikinci bölümde nahiv ilminin asıl konuları işlenmiş ve üçüncü bölüm sarf ilmine ayrılmıştır. Yine eserde nahiv ilminin neredeyse bütün konuları yer almıştır.

Eserin mukaddimesinde her ne kadar istişhad (delil getirme) ve temsil (örneklendirme) olmayacağı söylene de burada kastedilen aşırı miktarda istişhad ve temsile başvurulmamasıdır. Zira istişhad ve özellikle de temsil olmayan bir nahiv eseri düşünülemez. Bu anlamda müellifin bu ilkeye de riayet ettiğini söyleyebiliriz. Zira eserde o dönemde yazılmış bu hacimdeki bir kitapta bulunandan daha az istişhad ve temsile başvurulmuştur. Eserde istişhad ve temsil sadedinde Arap şiiri, ayet ve hadisler zikredilmiştir.

Eserde, klasik nahiv eserlerindeki gibi uzayıp giden nahiv tartışmaları bulunmasa da ihtilafli konularda farklı görüşlere de yer verilmiştir. Bu anlamda eserde Halil b. Ahmed, Sibeveyhi, Müberred, Kisâî, Zeccâcî ve Ahfeş gibi Basra ve Kûfe ekolünün önde gelen nahiv âlimlerinin görüşlerini görebiliriz.¹⁰⁴

Dîneverî, her ne kadar mukaddimede illetlerle meşgul olmayacağını belirtse de bu ilkeye pek riayet edememiş ve eserde illetlere sık sık atıfta bulunmuştur. Öyle ki daha eserin başında nahiv illetlerinin kısımlarını ve türlerini saymıştır.¹⁰⁵ Bunun dışında eserin birçok yerinde nahiv kurallarını illetlerle açıklamış,¹⁰⁶ nadiren de olsa bu ilkeye atıfta bulunarak illetleri zikretmeye gerek olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁷ Ancak buna rağmen eser özellikle nahiv illetleriyle ön plana çıkmıştır. Burada şunu da belirtmekte yarar görüyoruz. Müellifin illetlerle meşgul olmayacağına dair söz tıpkı istişhad ve temsil ile meşgul olmayacağına dair sözü gibi değerlendirilebilir. Yani müellif aslında sadece birincil illetleri zikredip geçeceğini, ikincil, üçüncül vb. illetlerle veya illetlere yönelik tartışmalarla meşgul olmayacağını da kastetmiş olabilir. Eserin başında illetlerin taksimatını yaparken sadece birincil illetlerin türlerini sayması da bu durumun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu durumda müellifin bu amacını da gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz.

Son olarak eserin tam da müellifin hedeflediği gibi Arapça ile ilgili faydalı ve yararlı bilgileri içeren, gereksiz bilgilerden arınmış özlü bir nahiv kitabı olduğu söylenebilir.

3.6. Eserde nahiv illetlerini ele alışı

Dîneverî, eserin mukaddimesinde illetlerle (ta'lîl) meşgul olmayacağına dair bir izlenim uyandırmış olsa da eserinde illetlere önem vermiş ve eser bu özelliği ile ön plana çıkmıştır. Eserin mukaddimesinden sonra nahiv ilminin sözlük ve ıstılah anlamlarını aktarmış ve hemen ardından da nahiv illetlerinin taksimatını ele almıştır.

¹⁰⁴ Dîneverî, *Simâru's-sınâ'a*, 243, 251, 253, 254.

¹⁰⁵ Dîneverî, *Simâru's-sınâ'a*, 135.

¹⁰⁶ Dîneverî, *Simâru's-sınâ'a*, 224.

¹⁰⁷ Dîneverî, *Simâru's-sınâ'a*, 217.

Dîneverî’ye göre nahiv illetleri iki kısım olup; birinci kısımdaki illetler Arap kelamına uygun olmakla birlikte Arapların dil mantığını anlamaya yardımcı olan illetlerdir. Bu kısımdaki illetlerin meşhurları 23 tanedir: Sema‘ illeti, teşbih illeti, istiğna illeti, istiskal illeti, fark illeti, tekid illeti, ta‘vîz illeti, nazîr illeti, nakîz illeti, manaya haml illeti, müşakele illeti, muadele illeti, kurb ve mücavere illeti, vucub illeti, tağlib illeti, ihtisar illeti, tahfif illeti, halin delalati illeti, asl illeti, tahlil illeti, iş‘âr illeti, tezad illeti, evlâ illeti.¹⁰⁸ O, eserinde nahiv konularını işlerken yeri geldikçe konuyu bu illetlerle açıklamaya çalışmıştır. Bunun için bazen açıkça “Bunun illeti şudur...” gibi cümleler kullanırken,¹⁰⁹ bazen de “çünkü” anlamına gelen “لِأَنَّ” veya “لِأَنَّ” gibi ifadeler¹¹⁰ kullanmıştır.

Dîneverî eserinde ikinci kısımdaki illetlerle ilgili bir bilgi vermemiştir. Ancak Süyûtî’nin belirttiğine göre Dîneverî’nin taksimatındaki ikinci kısım illetler ile İbn Serrâc’ın taksimindeki ikinci kısım illetler aynıdır.¹¹¹ İbn Serrâc’a göre ikinci kısımdaki bu illetlere illetu’l-illet denir ve Arap kelamına uygun konuşmada bu illetlerin bir katkısı yoktur. Örneğin fâilin merfû‘, mef‘ûlün ise mansûb olmasının gerekçesini açıklayan illetler bu kısma dahildir.¹¹²

Daha önce de ifade edildiği gibi Dîneverî nahiv konularını işlerken sık sık illetlere başvurmuş ve ilgili hükmü, illetleriyle açıklamaya çalışmıştır. Bu illetlerden bazıları şu şekilde zikredilebilir:

1- Mübtedanın marife olması şarttır. Çünkü cümlenin tam bir anlam ifade etmesi beklenir. Hâlbuki mübteda nekire olduğu zaman bu anlam ortaya çıkmaz.¹¹³

2- İsm-i fâil fiil gibi amel edebilir. Çünkü ism-i fâil ile fiil-i muzari arasında lafız ve anlam bakımından çeşitli benzerlikler bulunmaktadır.¹¹⁴

3- Tesniyedeki nun harfî müfretteki tenvine ivaz olarak getirilmiştir ve bundan dolayı muzâf olunca müfrette tenvin düşerken, tesniyede nun düşer.¹¹⁵

4- Fiillerde asıl olan mebni olmak iken fiil-i muzari mu’reb olmuştur. Çünkü fiil-i muzari şu üç hususta isme benzer:

a) İsimler elif-lam takısı alarak umumîlikten hususiliğe geçtiği gibi fiili muzari de sîn/س veya sevfe/سَوْفَ harfleri ile hâlden istikbâle geçerek hususileşir.

b) İsimlerin başına ibtida lâmı (lâmu’l-ibtida) geldiği gibi fiil-i muzarinin başına da ibtida lâmı gelebilir.

¹⁰⁸ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 135.

¹⁰⁹ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 224.

¹¹⁰ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 194.

¹¹¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 73.

¹¹² Ebû Bekr es-Serrâc Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi’n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetfî (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1996), 35.

¹¹³ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 194.

¹¹⁴ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 315.

¹¹⁵ Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a*, 224.

c) İsm-i fâil ve fiil-i muzari arasında harf sayısı ve harekeli harf/sâkin harf bakımından benzerlik bulunmaktadır. Örneğin ضَارِبٌ ve يَضْرِبُ kelimelerinde hem harf sayısı hem de harekeli ve sakin harflerin diziliş sırası aynıdır.¹¹⁶

5- Cinsi nefyeden lâ/ل harfi inne/إِنَّ gibi ismini nasb, haberini raf' eder. Çünkü lâ/ل harfi inne/إِنَّ'nin zıddıdır. Celîs ed-Dîneverî buna nakîz illeti der.¹¹⁷

6- Soru (istifhâm) ismi olan kem/كَمْ'den sonra gelen temyizcin müfred mansûb olmasının sebebi كَمْ'in mürekkebe veya ukûd sayılara benzemesidir.¹¹⁸

7- Kem-i haberiyyeden sonra gelen temyizcin müfred mecrur olmasının sebebi de kem-i haberiyyenin çokluktan kinaye olmasıdır. Bu da yüz ve yukarısına benzemektedir.¹¹⁹

8- Tesniye kelimelerde ya/ي harfinden önceki harfin harekesinin fetha olmasının sebebi istiskâlî (ağırlık) engellemektir. Çünkü kesreden sonra ya/ي harfinin gelmesi ve onun da peşinden kesre harekeli bir harfin bulunması dile ağır gelir. Aynı şekilde dammeden sonra ya/ي harfine geçiş yapmak da dile ağır geldiği için bu harfin harekesi fetha yapılmıştır.¹²⁰

9- Cem-i müzekker salim kelimelerin ref hali vav/و; tesniye kelimelerin ref hali ise elif ile olur. Tesniye, daha fazla kullanıldığı için, cem-i müzekker salimden daha ağırdır ve ağırlık-hafiflik dengesini sağlamak için (muâdele illeti) hafif olan elif harfi tesniyeye, ağır olan vav harfi de cem-i müzekker salime verildi. Fâilin merfû', mef'ûlün ise mansûb olmasının sebebi de bu illettir.¹²¹

10- Sonunda tâ-i merbûta/ت bulunan müennes bir kelime cem'î müennes sâli) yapılacağı zaman sonuna tâ-i mebsûta/ت geleceği için müfredindeki tâ-i merbûta/ت düşürülür. Çünkü bir kelimedede iki tane müenneslik/te'nîs alametine gerek yoktur (istiğnâ illeti).¹²²

Sonuç

Celîs ed-Dîneverî hicrî beşinci yüzyılda yaşamış bir nahiv, kıraat ve lügat alimidir. Onun nahiv ilmine dair yazdığı *Simâru's-Sinâ'a Fî İlmi'l-Arabîyye* isimli eserin, kendisine aidiyetinde herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Dîneverî bu eserde belli bir sistematîği takip etmiş; hem nahiv hem de sarf ilmine dair temel konuları işlemiştir. Bu eseri ayrıcalıklı kılan bir diğer unsur, Dîneverî'nin eserde nahiv illetlerine yönelik verdiği bilgiler olmuştur. Dîneverî'nin eserde konuları işlerken sık sık nahiv illetlerine başvurması onun nahiv illetlerini savunduğu sonucunu ortaya çıkarır. Eserde aktarılan 23 illet türü Dîneverî'den önce zikredilmiş değildir. Bu durum gerek Dîneverî'nin gerekse eserinin nahiv illetlerindeki önemini ortaya koymaktadır.

¹¹⁶ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 236.

¹¹⁷ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 346.

¹¹⁸ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 424.

¹¹⁹ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 424.

¹²⁰ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 231.

¹²¹ Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 230.

¹²² Dîneverî, *Simâru's-sinâ'a*, 16.

Dîneverî'nin bu eserinde nahiv ekollerine yönelik yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda onun Basra dil ekolüne mensup olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira eserinde gerek Basra gerekse Kûfe ekollerine mensup dil âlimlerinin görüşlerine yer vermesine rağmen sürekli olarak Kûfe ekolünün görüşlerini eleştirmiş ve Basra ekolünün görüşlerini ise desteklemiş ve kendisinin de bu ekole mensup olduğunu gösteren ifadeler kullanmıştır.

Kaynakça

- Bağdâdî, İsmâil Bâşâ. *Hedyyetu'l-ârifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1951.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdülhalim Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1959.
- Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Gâyetu'n-nibâye fî tabakâti'l-kurrâ*. nşr. Gotthelf Bergstraesser. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Dânî, Ebû Amr. *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âti's-seb'i'l-meşhûre*. thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Dayf, Şevki. *el-Medarisu'n-nabviyye*. Kahire: Dâru'l-meârif, 1968.
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Dîneverî, Hüseyin b. Musa Celîs. *Simâru's-sinâ'a fî İlmî'l-Arabîyye*. thk. Muhammed b. Halid el-Fadıl. Riyad: Câmiatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1990.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yâkup. *el-Bulğâ fî terâcimi eimmeti'n-nabvi ve'l-luğâ*. thk. Muhammed el-Misrî. Şam: Dâru Sa'dî'd-Dîn, 2000.
- Geylani, Mahfuz. *Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Nahiv Tartışmaları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Hamîdullah, Muhammed. “Dîneverî Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/356-358. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hansârî, Muhammed Bâkır. *Ravdâtu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâi ve's-sâdât*. 8 Cilt. Tahran: Mektebetü İsmâiliyyân, 1970.
- İbn Ebî Davud. *Kitâbu'l-mesâbih*. thk. Muhibbuddin Abdüssübhan Vâiz. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-beşâir, 2002.
- İbn Gazvî, Muhammed b. Abdurrahman. *Dîvânu'l-İslâm*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sader, 1970.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûl fî'n-nabv*. thk. Abdülhüseyin el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996.
- İlhan, Avni. “Hansârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/48. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn*. 4 Cilt. Şam: Müessesetü'r-Risâle, 1957.

Madazlı, Ahmet. “İbn Şüreyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/383. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Süyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fi ilm-i usûli'n-nahv*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve' n-nubât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Kahire: Matba'atu İsâ el-Bâbî, 1964.

Tüccar, Zülfikar. “Dîneverî Nasr b. Ya'kûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/359. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yazıcı, Tahsin. “Dînever”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/356. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yemânî, Abdülbâkî b. Abdülmecid. *İşâretu't-ta'yîn ve terâcimi'n-nubât ve'l-luğaviyyîn*. thk. Abdülmecîd Deyyâb. Riyad: Merkez el-Melik Faysal, 1986.

Yetik, Erhan. “Dîneverî Ebu'l-Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.